

El pensament del no retorn

Jacques Rancière¹

“Existeix un singular que no tingui cap experiència, que mai s’hagi trobat en aquest entremig en el qual, encara que l’experiència no es trobi a la fi de la prova que fa travessar, ja ha tingut de deixar a darrere d’ell algunes d’aquestes idees certes que ‘feien’ fins aleshores la seva vida? És d’aquesta marxa incansable cap a l’exili, d’aquesta nomadització, que venim (...). Subjectes impossibles que no semblen mai als nostres retrats, no sabem quins són els nostres trets. Com a molt podem saber on som i, incansablement — si viure és esdevenir quan encontrem l’altre, com ho indica l’expressió francesa ‘*Que deviens-tu?*’ (‘Què esdevens?’)—, ens desfem tot fent-nos sense que es tracti de cap decisió, de cap tria o de cap originalitat, més aviat del destí d’un gènere”.

Tot escrivint al mes de juny de 1991 aquestes línies que podrien resumir el moviment del seu pensament, Jean Borreil potser ja sabia que la mort no el deixaria perseguir el seu llarg camí cap a la maduració d’aquest exili on cadascú, segons ell, tenia de trobar la seva pròpia veritat i el camí d’una comunitat deslliurada dels seus malsons. La desaparició d’aquells que han fet de la paciència una virtut cardinal és una cosa terrible. Aquells precisament esperen. Es donen temps abans d’autoritzar-se a parlar en el seu nom. Saben que el pensament és una comunitat feta de singularitats. S’han fet una moral constrenyedora del doble imperatiu de Bergson: ningú té l’obligació d’escriure un llibre, i també es reconeix un pensament fort a qui només té una cosa per

1. Text original en francès: “La pensée du non-retour”, *La raison nomade*, Payot, París, 1993.

dir. Busquen aquesta cosa, l'única que ningú dirà tan bé com ells. En els mots dels altres, al llarg dels seus textos, busquen la qüestió, la que els hi escau. Proven la seva veu, aquesta veu "pròpia", feta d'una multitud d'altres veus, encontrades, robades, oblidades. Així va fer en Jean Borreil, des d'aquesta tardor del 1975 quan es va associar a la creació de les *Révoltes logiques* fins aquest estiu del 1991 quan la malaltia va venir a tancar definitivament el llibre que estava escrivint sobre l'adéu a Grècia i recordar-li, en el sofriment extrem, l'extrem de la paradoxa: podria ser que no tinguéssim prou temps, prou d'aquest temps que dóna cos a l'ésser fet de mots, prou temps per aquesta desapropiació que sola, ens pot fer accedir a una paraula que sigui veritablement nostra.

Nosaltres doncs, al lector —traductor, lladre, barquer—, tenim no pas d'acabar una aventura que de totes maneres quedarà pendent, sinó d'agafar-la en la seva aventura pròpia, de dibuixar un o altre *analogon* d'aquesta trajectòria firmada amb el nom de Jean Borreil: una signatura, una marca d'identitat que ell ha volgut encara més fràgil tot traduint-la, esborrant-la, sota el seu altre nom, Joan Borrell, a l'*Artiste-Roi* i tants altres textos. I, en un sentit, tot el moviment del seu pensament i de la seva obra es podria pensar com l'infinit i decisiu interval entre un nom i l'altre: un nom d'estranger que porta memòria i dóna obligació sense donar en balanç la propietat de cap propi. En la repartició imaginària dels territoris i competències que va presidir al naixement de les *Révoltes logiques*, no era aquesta precisament la part que ell s'havia reservat: a costat de la part obrera i de la part feminista, la part la més problemàtica, la que s'expressava en aquell moment en l'eslògan "Volem viure al país" del moviment del Larzac,² en la revifalla bretona o occitana en la qual molts buscaven una eixida per escapar-se de les decepcions proletàries i d'altres denunciaven un retorn als vells fantasmes de Vichy³ de la terra i la raça? Aquesta escola de poble pirinenc que Borreil evoca moltes vegades, on un cartell imperatiu manava als nens del país de ser nets i de parlar francès, ens la podem imaginar com la seva escola. Però, ja ens ho diu en els seus primers textos, no sense revolts en la seva argumentació: la qüestió no és ser "bruts", és a dir ser més autènticament "nets",⁴ i de parlar català. No hi ha retorn, feliç o malèfic, a la terra materna i al parlar de la infància. La fidelitat al lloc d'on venim també és fidelitat al moviment que ens ha fet deixar-lo, preferir la "reserva" de la gran societat laica a les solidaritats i als controls de la vida de poble per a venir, després d'algunes voltes, ja funcionari de l'*Education Nationale*, i ensenyar a la població cosmopolita i heteròclita d'una universitat del suburbi nord de París un pensament que ja trobem fixat en els mots de Plató o d'Aristòtil. Plató i Aristòtil, és a dir l'autor i un dels protagonistes d'aquest *Parmènides* que porta la qüestió filosòfica més seriosa implicada en la petita frase "Sigueu nets i parleu francès": la qüestió és saber si hi ha un *eidos* de la brutícia i del fang, una idea del que poden ser, *pròpiament*, les coses

2. NT (Nota de la traducció): Lluita contra la insal·lació d'un camp militar a l'altiplà del Larzac.

3. NT: Govern provisional francès de 1940 a 1944 basat en la col·laboració amb l'Alemanya dels Nazis.

4. En francès: "propre" significa al mateix temps "propi" i "net".

brutes o vils, aquestes coses qualsevol que el pensament grec agrupa en el neutre d'un gènere que potser és un no-gènere: *ta phaula*.

Així, el petit interval entre un nom i l'altre és la signatura d'un gran salt entre la intimitat del poble i l'estranyesa del més terrible dels diàlegs filosòfics, el que ens lliura precisament al vertigen del pensament de l'Ú. L'interval i el revolt són, per a Jean Borreil, les vies del pensament com a memòria i com a fidelitat. A l'època on s'alçaven de nou les senyeres occitanes i bretones i on els historiadors feien d'etnòlegs del passat de Montailou o del present de Plovézet,⁵ ell ja indicava la doble impossibilitat del retorn a la intimitat del nadiu. Òbviament, no es pot esperar cap pensament seriós sobre la comunitat per part dels que descuiden de quin passat d'opressió i de colonització és feta la pàtria de l'universal. Però no hi ha res a esperar dels qui tornen al país i a la "petita pàtria" i obliden els efectes d'aquest mateix passat: l'íntim i el natiu només esdevenen domèstic i domesticat. El que podria semblar només un accident o un crim de la Història necessitant reparació deu, al contrari, ser pensat com un destí comú: el natiu no té veu pròpia. La utopia d'aquesta veu del lloc és, a través d'un capgirament dialèctic qualsevol, la utopia del contrari, el reportatge universal, el que ens imposa l'evident adequació dels mots amb el seu lloc, amb tot lloc —en la música imperiosa de les petites frases que en el mateix moviment ens bressolen i ens indiquen el paisatge. Música de les narracions de viatge, música del conqueridor o del colonitzador, ritme d'aquestes frases curtes que es resumeixen en la més curta de totes les frases de victòria: *veni, vidi, vixi*, i on el *vae victis!* és més segur que cap imprecació. Al segle passat, el conqueridor ple de compassió ens agafava per la mà i ens duia fins a l'infern dels cellers de Lille. Avui, la davallada a l'infern pot ser un viatge cap a les illes felices de la memòria. Però el moviment que ens fa trobar-nos a casa nostra a tot arreu és el mateix. I la moral de l'*Été irlandais* (Estiu irlandès) és estilística tant com política o filosòfica. Inspirada de Plató i de Proust, de Joyce i de Claude Simon, la frase de Jean Borreil serà llarga, tallada d'incisos i de parèntesis, tibada cap a l'objectiu no pas de mostrar sinó d'organitzar un paisatge, un salt d'illa en illa, una desapropiació.

El pensament de l'illa és, en efecte, el lloc on sorgeix la complicitat entre el pensament del progrés i el pensament del retorn que norma el viatge del pensament occidental. Ja sabem com es representa de manera comuna aquest viatge: en el seu Orient propi, en el seu matí grec, l'esperit occidental hauria pres possessió d'ell mateix a través d'un doble miracle, el de la ciutat i el de la filosofia. D'aquí, semblaria que hagués trobat l'impuls pel llarg viatge cap a l'Europa de les Llums i de la democràcia, cap a Amèrica i la conquesta del món, gràcies als seus valors d'universalisme. Però aquesta metàfora del llarg viatge cap a l'oest té el límit ja enunciat per Hegel: un esperit no es pot permetre tornar a començar sempre més el seu cicle. Li cal un oest i un est absoluts. Tampoc no pot enfrontar-se a un altre risc, és a dir enfonsar-se sempre més, fins

5. NT: LEROY-LADURIE Emmanuel, *Montailou, village occitan*, Gallimard, París, 1975; BRUGUIÈRE André, *Bretons de Plovézet*, París, 1978.

a perdre s'hi cap al ponent. Abans de marxar l'esperit ja deu haver assegurat el seu retorn. Abans que els Acheans dels exèrcits del progrés es llencin a la conquesta de les Amèriques, cal que el més savi d'entre ells ja hagi tornat a casa. Sempre cal que l'Odissea precedeixi l'Iliada — al menys l'Odissea, tal com l'ha tornat a inventar l'edat moderna, és a dir un viatge enciclopèdic i un viatge de retorn: un viatge que acompanya els mots al llarg dels seus llocs i torna a la terra mare, al lloc propi de la seva apropiació. Aquesta metafòrica de la narració occidental, aquesta relació entre un Mediterrani del retorn i un Atlàntic de les conquestes, la desvien les dades de l'Europa filosòfica, política i literària de Jean Borreil.

Aquesta és la funció de l'eix paradoxal que dibuixen la ficció de l'*Indret blau* o l'argument dels seus assaigs entre els dos pols de la seva Europa. D'un costat la terra catalana, el territori oblidat entre la França de les Llums i l'Espanya de les conquestes, el país d'una llengua i d'una revolució encara massa pròximes per no ser oblidades, que esdevé la franja "oriental" d'un Mediterrani assecat i mesclat, mar del no retorn, cansada, segons les paraules de Claude Simon, "de servir de cloaca, de claveguera de la Història". De l'altre costat, el ponent europeu és localitzat en el seu lloc prosaic: no pas l'Alemanya racional del pensament idealista o l'Amèrica utòpica del pensament liberal, sinó l'illa on s'acaba de fet l'Oest europeu, és a dir, a Irlanda. Terra mare de substitució, territori de les etnologies del dedins, la qual Jean Borreil sempre n'ha pensat el seu estatut singular com el paradigma mateix de l'estranyesa occidental. El palimpsest de Joyce arruïna, segons ell, dos cops la teleologia occidental. Tot assecant ensems la Mediterrània mare i la terra del retorn, el vagareig dublinès d'aquest Ulisses jueu, en el llit del qual hi jeu un altre, torna jugar per sempre, a l'edat de la prosa racional del món, aquesta paròdia d'hellenitat de la qual Hegel havia definitivament donat la funció a Lucien i a l'ocàs del món antic. Més encara que no ho fa l'esquinç d'Hölderlin, ens prohibeix — ens tindria de prohibir— la ridícula pretensió de pensar-nos i dir-nos grecs. Però també fa que Irlanda o una illa qualssevol d'Occident sigui incapaç de suportar un altre mite original: la terra primera dels elements i de la lluita contra els elements, el país de les pageses acatades cap el sòl, dels mariners agosarats i dels rebels orgullosos. Per qui vol retrobar en les revoltes del present els trets de la terra mare, Irlanda només presenta el mirall esquerdat de les criades. I, al seu oest encara, una altra illa i una altra història d'illa acaben d'embolicar les marques: perquè un americà, Robert Flaherty, trobi la terra dels seus avis per rodar-hi el combat immemorial de *L'Home d'Aran* amb l'Oceà, ha calgut que un *barquer*, Pat Mullen vingui a servir d'interpret i que els insulars tornin a aprendre els gests de la pesca de taurons. L'art mateix que dóna cos als fantasmes i ens encanta amb la nua realitat —el cinema— ens ho ensenya: no hi ha retorn a una realitat primera, sinó passos que cada vegada ens n'allunyen més, no hi ha "tornants" sinó "esdevenints". A la presentació o la rememoració del natiu,

el gest de l'artista substitueix una memòria sense pertinença, un esdevenint-món del món.

“El lloc només existeix en la ficció”. Ací la crítica dels polítics nostàlgics i la desorientació del viatge occidental troquen la qüestió moderna de l'artista. Tot escrivint *L'Artiste-Roi*, Jean Borreil no abandonava de cap manera les seves preocupacions primeres per *especialitzar-se* en l'estètica. Al contrari, ho feia per a descobrir que un pensament només es guanya per la pèrdua d'una especificitat, pel gest que estira tota especialitat a fora d'ella mateixa per fer-ne l'espai d'una paraula i d'una qüestió noves. El títol mateix de l'obra ja ho indica: si Borreil ha trobat les qüestions de la pràctica de l'escriptor o del pintor, és precisament perquè qüestionaven l'“especialitat”, perquè subvertien l'ordre polític i ontològic del filòsof-rei de Plató, el que definia les especificitats a partir del “propi” del natural filòsof, que posava cada funció i cada categoria al seu lloc i rebutjava a la porta de la ciutat els imitadors del múltiple. Al cor de la revolució artística moderna, i darrere les figures dòxiques de l'artista maleït o facinerós, el que s'està jugant, és precisament la qüestió de l'*impropi*: el vagó llençat per Baudelaire en l'harmonia del vers líric i la ràbia del color o del pensament del vermell celebrats en els seus *Salons*; “Yvetot val Constantinople” diu Flaubert posant el viatge immòbil de Madame Bovary i el diccionari de tòpics dels dos copistes al mateix nivell que les visions de Sant Antoni. El “lleig” que Courbet introdueix en l'art per la senzilla presentació de gent de poble qualsevol reunits per a un enterrament, tres figures de la promoció del *Phaulon*, d'aquesta brutícia i d'aquest fang que, en les vores del marc o per la potència indiferent de l'estil, inscriuen el dol esclatant de l'*eidós*. En lloc de l'ordre del model o de la seva còpia, la sèrie sense origen ni fi dels exemples que solament fan rebotar els uns contra els altres i es perden en les transcripcions, les dissonàncies i els palimpsests inacabables.

La figura de l'artista rei obre així la via a un “platonisme contra Plató”, les referències del qual es podrien inscriure entre “la pujada dels simulacres” de l'antiplatonisme de Gilles Deleuze i el “platonisme del múltiple” d'Alain Badiou. Aquesta doble referència marca en tot cas el que separa aquest antiplatonisme del de Heidegger. Heidegger institueix contra Plató el recurs a la paraula poètica com a fundadora del que queda. Però precisament, la figura del poeta així dibuixada queda, per Jean Borreil, tancada en el cercle platonicià d'un pensament de l'Ú, d'una mesura i d'una “ordenació” de la casa comuna. Cal, al contrari, prendre mesura del que significa la figura sense propietat de l'artista que succeeix a la del poeta. L'artista no és el nou nom del poeta. És la figura d'un art que no coneix més dominis *propis* i *especialitats*, un art sense models. La *doxa* de l'artista tancat o de l'artista bandit no és la senzilla apropiació positiva de l'exclusió platonicià. L'artista-rei és aquest rei que només pot anar nu. És el testimoni de que no hi ha cap més mesura semblant, de casa de l'ésser ni de llenguatge que guardi una relació privilegiada amb

l'origen. No hi ha més comunitat basada en la casa. Només hi ha *singulars*: no pas *particulars* que posarien de relleu la seva petita diferència o la seva petita casa davant la casa de l'universal, massa ample i massa oberta als corrents d'aire. Diògenes, un dels herois de Jean Borreil, ja ho havia ensenyat per l'exemple: no hi ha mai massa corrents d'aire pel ciutadà del món. "No més hi ha singulars", vol dir que només hi ha trajectòries i punts de cruïlla de sèries heterogènies o encara tangents que defineixen l'ésser-en-comú com una sèrie infinita de punts de contacte, una sèrie infinita d'alteracions. Aquest és el pensament positiu del *phaulon*: el vil o el vilà que no té en el seu origen cap noblesa, l'impropi que ens allibera dels capgirells indefinits de la voluntat del propi, l'ordinari que no depèn ni de l'*eidos* del mateix ni de l'*eidos* de l'altre. L'artista sense propietat i el seu subjecte qualsevol ens ensenyen que no hi ha habitants del mateix i habitants de l'altre, ni tampoc ciutadans de l'universal i endarrerits del particular. Només hi ha punts ordinaris de sèries que diferencien la seva posició. Tot ordinari pot tornar-se extraordinari pels jocs de les posicions i alteracions, manifestar el petit interval que fa que s'aclareixin diferentment el món i la comunitat. I ell treball de l'artista, punt extraordinari lligat a la sèrie dels punts ordinaris, és el de la metàfora o de l'epifania que forada el "món massa ple" i en canvia lleugerament el punt de vista.

Car, es tracta sempre de petites diferències i això fa que el treball ordinari / extraordinari de la metàfora ens pugui aclarir sobre les grans estratègies filosòfiques i polítiques de metaforització del mateix i de l'altre, de la casa i del viatge. És en la proximitat, en la quasialteritat que tot es va jugant: el treball feliç de la traducció encertada, però també les catàstrofes racistes del "llindar de tolerància". I el revolt per la singularitat artística torna a la política d'on venia i vessa una llum nova sobre aquest present on el cosmopolitisme reivindicat dels funcionaris de l'universal — gerents de la filosofia acadèmica, del "somni" europeu o d'un nou ordre mundial—, es dobla del retorn de totes les intoleràncies: fixacions d'identitat, racismes i intoleràncies. Jean Borreil ens ensenya la futilitat dels "remeis" contra la intolerància que preguen la igualtat de l'universal i el respecte de l'estranger en la seva diferència. La bona consciència de l'universal no és més que l'arrogància del propi que construeix el gènere per un procés d'exclusió. I el "respecte de la diferència" només és la indiferència que deixa pendents els jocs mortífers del propi i de l'específic. El problema no és mai l'estranger, el llunyà. És el pròxim, el "quasi-altre". Per exemple, aquest francès d'un altre origen, d'un altre color de pell o d'una altra religió, que no tenim d'acollir o rebutjar, amb el qual no tenim ni de tractar ni de lluitar ja que aquí és a "casa seva" tant com nosaltres. Aquest altre massa pròxim, aquest diferent no prou diferent, que ens fa patir la més dolça de les violències, la més difícil de tolerar. Aquesta violència no és la del "xoc de les cultures". Ens recorda senzillament d'on venim, trenca la certesa

feliç del propi al qual pertanyem i que ens pertany. Ens fa rebotar al nostre destí d'estrangers a nosaltres mateixos, prohibint-nos aquesta certesa de la nostra identitat portada pel "veritable" altre i el moviment del viatge que ens el mostra en el *seu* lloc, idèntic a la seva alteritat mateixa. Així doncs, la figura d'aquest altre sense nom només és el vessant negatiu d'aquest destí ordinari d'exili del qual l'artista ens presenta el rostre clar. "L'escriptor que s'exilia a l'interior de la seva llengua és el testimoni d'una experiència comuna que és un tret estructural de la humanitat: la llengua és sempre estrangera, encara que sigui materna, i és precisament en aquesta estranyesa (...) que tot locutor es troba obligat d'instal·lar-se' i de 'viure'".

No es tracta d'"obrir"-se a l'altre o de fondre's en qualsevol *melting-pot* cultural per a expiar l'arrogància de l'home d'Occident. L'arrogància només és fruit de la distracció. Distrets els que no saben que som algú —una veu, una singularitat— pel moviment que, des de l'estranyesa presa de la llengua materna, no ha parat mai fer-nos altres al contacte d'aquestes altres singularitats a les quals no ens sabríem obrir amb el sol impuls de la "comunicació", precisament perquè sempre ens hem trobat moguts, teixits i mesclats per aquests encontres. Distrets els que descuiden que Sòcrates és el fill i el *personatge* de Plató tant com és el seu pare i que el matí grec de la filosofia és poblat de vells que venen de lluny i que queden estrangers en la seva illa mateixa, en la seva ciutat mateixa. L'arrogància occidental és primer de tot una no atenció al que pot voler dir la gran metàfora occidental, però també al treball infinit i incessant de la metàfora i de l'alteració que fa dels humans una comunitat estètica. La raó nòmada no té res a veure amb els cosmopolitismes de fira que prenen cada dia de manera més clara la cara de l'arrogància neocolonial. És el llarg viatge, de pròxim en pròxim, cap a la conquesta de la singularitat i cap a la comunitat dels homes sense pertinença. La comunitat humana és una comunitat d'homes ordinàriament exiliats. L'escriptura de Jean Borreil, escriptura d'un pensament sense propietat, d'un pensament teixit de mil encontres, no cessa en el camí cap aquest occident encara desconegut que metaforitza —contra tota elevació matinal d'un astre grec, fundador de les excel·lències— aquesta neu que, en els *Morts* de Joyce, recobre Dublín i els seus suburbis: llum horitzontal, sense jerarquia, esplendor última del sense nom. "El llibre tindria de ser anònim com el món".